

Раби

Янко Єсенський

Новела

Переклад: Ганна Пашко

Елена увійшла до своєї кімнати. Там було темно, і лише кілька ясних смужок добувалися крізь опущені жалюзі з освітленої вулиці. Елена підійшла й розчинила вікно. На вулиці ще яскраво світилися ліхтарі. Вони простяглися, наче два довгі ланцюги, складені з великих золотих ланок, що там, удалині, зменшувалися й зливалися в золоту стрічку. Дві довгі валки екіпажів з номерами та маленькими ліхтариками нерухомо стояли віддалік. Ще далі, вниз, на перехресті, раз у раз пролітали екіпажі та маячили постаті людей, залиті світляним пилом, що клубочився й здіймався вгору над темними високими будівлями.

Елена сіла біля вікна й поглянула на свої пальці. Уже тиждень вона частенько так поглядала, й щоразу їй якось не йнялося віри, що ось на цьому пальці в неї — справжня обручка. Золота обручка. З датою. Отже, вона виходить заміж. Щастя не обійшло її... Елена засміялася. Щастя! З ним? Який він бридкий. Великий, завжди спітнілий, з великими вусами й виряченими очима. Сама тобі усмішка й запобігливість. "Еленко, Еленко! Ось трояндочки на знак кохання". Чому він завжди каже "Еленка"? Чому не сказати "Елена"? Чому "трояндочки", а не просто "троянди"?.. А як він хвищає ногою... Не може встояти спокійно. Усе в нього трудиться — і плечі, й голова, й букет. На лобі в нього завжди піт, і він утирається білою хусточкою. Його очі дивляться так ніжно, так солодко. Видно, кохає її. До нестями кохає. В усьому їй догоджає. Навіть вуса свої поголив би заради неї. Бридкий. Вона ненавидить його...

У пам'яті їй знову й знову зринають слова того бідного студента Чудрака. Той Чудрак зовсім не такий. Недавно вони гуляли в міському парку. Смеркалося. Елена ніколи не забуде того вечора. Ніби тільки вчора бачила вона той блідо-жовтий захід сонця. Над далеким пагорком почали з'являтися бліді зірки. Вони ніби запалювали одна одну, і за півгодини сяяли вже всі. Поміж вітами квітучих каштанів, пахощі яких сповнювали алеї, зажевріла велика золота куля місяця. У світлі запалених ліхтарів сновигала публіка. Виблискували циліндри. Дами шурхотіли шовком своїх туалетів і залишали по собі запаморочливі пахощі парфумів. І сукні, що виразно окреслювали форми тіла, і бездоганні панчохи, і начищені до блиску черевички, на високих тонюсіньких каблучках — усе вабило зазирнути в ті білі обличчя з яскраво нафарбованими вустами, чорними бровами та сяючими очима. Хтива нервозність опанувала всіма тими парочками, що сміялися й тулилися одне до одного, та одинаками, що стежили за щасливими парочками, сумуючи за власного парою. І їй, Елені, теж захотілося потиснути кому-небудь руку, сказати, що вона теж кохає й кохатиме... І поруч неї був студент, бідний студент Чудрак.

Вони відстали від батьків. І тут він їй сказав таке, Що було правдою, що вона давно

відчувала, але не могла до ладу висловити.

— І ви — рабиня.

— Що?

— Рабиня ваших панів-батьків і суспільних звичаїв. Така рабиня, як і всі люди.

— Тобто як? — запитала вона майже злякано. — Ах, прошу вас, дайте мені руку, — додала, — штовхаються.

Чудрак узяв її попід руку й пригорнув до себе.

— Не знаю, чи можу я говорити відверто.

— Авжеж. Ми давні знайомі.

— Ви не розгніваєтеся?

— Ні.

— А втім, чого б то вам гніватися? Адже це правда. Ви рабиня, так само, як і мільйони інших. Ви виходите заміж за чоловіка, якого не кохаєте. Він багатий, добрий, але ви його терпіти не можете. Ви сказали про це батькові й матері. Батько схопився за голову, зблід і згадав про смерть. "Ти мене в могилу зведеш, Елено, — сказав він вам. — Ти ж знаєш, що в мене хворе серце. Це повинно статися". А матінка одразу ж упала на ліжко і плакала так, що мало не задихнулася...

— Але ж і фантазію ви маєте, — урвала його Елена.

— Коли й не цілком так, то приблизно так усе це відбувалося. Матінка голосила, що ви, мабуть, старою дівкою хочете зостатися. Ваші подружки, мовляв, усі вже заміж повиходили. Тільки ви ще дівуєте. А вам уже двадцять два роки... "Ще якихось три роки, — подумала ви собі, — і я залишуся старою дівкою. Який це жах: стара дівка! Усі кепкують з неї, і вона тягне всі ті кпини за собою, наче шлейф". Тільки уявіть собі таку худющу, кошаву дівицю з гострим носом, вилицювату, зі зморшками довкола очей. Пудра, бантики, рум'яна... "А я, — подумали ви собі, — напевно, була б саме така". Бо вам здається, ніби ви худі. І під вухом у вас манюсінка бородавочка. А вона стала б велика. Жах!

— Жах! — повторила Елена й засміялася.

— Зараз ви смієтесь, бо можете підбігти до люстра й пересвідчитися, що ви ще цілком гарна. Ба навіть, можна сказати, — красуня. Волосся чорне. Бач, як воно блищить. Це природний блиск. Коси — густі, довгі, товсті. Аж голову відтягують дозаду. Цю гарну голову...

І Чудрак, наче забувши, що філософує, пригорнув до себе тендітне Еленине плічко. Вона ніби не помітила цього, ба навіть сама пригорнулася до нього.

— На чолі — жодної зморшки, — провадив далі Чудрак, — навколо очей також. І коли б у вас не така смаглява шкіра, то щічки ваші були б рожеві. А надто вам личить отакий червоний колір. — І Чудрак показав на червоний комірець блузи та капелюшок. — Оксамитовий червоний комірець на чорній блузі та червоний капелюшок... А ще коли ви смієтесь... Зуби — білі, дрібненькі, міцні. Ті кілька запломбованих не вадять. Це навіть гарно. Ага, онде золота коронка. Вона теж анітрохи не вадить. Вірші можна скласти про такий зубик... Третій. Той, що праворуч.

— Годі-бо! Ви вже мені просто в рота заглядаєте, — знову засміялася Елена. — Хочете зробити з мене рабиню і, щоб я не гнівалася, розточуєтеся в компліментах.

Чудрак заперечував, доводячи, що їй ще далеко до старої дівки. Але... Але таки страшно не вийти заміж. Усі подружки повиходили. Ще дві-три, і вона справді залишиться у товаристві молоденьких дівчаток, підлітків. Піде вона на бал і побачить самі незнайомі обличчя. Усі веселі, усміхнені, наївні... Вони безтурботно кружлятимуть у танці, а вона шукатиме приятельку-перевісницю, якій сповіряла колись свої таємниці. І не знайде. Ті гладухи, які оце сидять, танцюють уже хіба що кадрили. Вони й були її приятельками. "Ти найстарша серед дівчат, — подумаєш ти. — Тобі теж годилося б сидіти, а станцювати — хіба що якусь кадрили. Але ж ти панночка. Тож мусиш крутитися, вистрибувати, зваблювати. А серце твоє гнітить журба. І ти сама собі здаєшся самотною, забутою й кумедною..." Отак-то воно й далі піде на вечорах, концертах, спектаклях. Взагалі на людях. Хоч як тобі буде прикро, а муситимеш триматися гурту молоденьких дівчат. Байдуже, що кожна стара дівка могла свого часу вийти заміж. Може, вона чекала, поки серце її покохає. Може, її зрадив обранець, а може, вона не зустріла його. Вона не кинулася на шию першому-ліпшому, бо не була рабинєю! Нащо розумувати? Не вийшла, та й годі. Це факт, і люди сміються з неї. Жорстокі. Треба вийти заміж, хоч би що там було. Хай навіть за ненависного. Інакше-бо віддадуть тебе на посміх. Як віддають на посміх найкращі почуття.

— Як віддають на посміх навіть кохання, — мовив Чудрак якось збуджено й запально. — Скажімо, що я живу коханням. А я й живу ним, — повторив він стиха.

Елені здалося, що то його серце промовляє...

— Я палаю коханням. Я не соромлюся свого кохання і освідчуюся їй, вам, усьому світові. Я не граюся з почуттям, а кохаю, і осяваю цим почуттям свою кохану. Ніхто інший для мене не існує. Я не можу залишатися там, де її немає. І таке інше. Хіба я не буду смішний? Скажіть, хіба я не буду смішний? А ще, припустімо, це буде дівчина бідна, а я міг би взяти багату. Хіба не скажуть, що я дурень? Мовляв, міг мати тисячі, а взяв, дурень, оту бідну. Оту жебрачку. За це мене зненавидять. Коли не приятелі, то рідні неодмінно зненавидять. Вони мене прокленуть. І я підкорюся і стану рабом. Та хіба тепер взагалі женяться або виходять заміж, кохаючи? Це стара тема, та коли вже зайшла про це мова, нумо поговоримо. Чи існують і чи взагалі можливі якісь душевні емоції перед весіллям? Де ж пак! Дівчата виходять заміж, тобто дівчат впадають заміж, бо так уже ведеться, що треба виходити, тобто треба видавати. Аби не засидітися в дівках. Так ведеться. Жінки — товар, як і колись, як у первісних людей. Рабині...

Елена хотіла була заперечити, але Чудрак провадив даль Вона відчувала, що він говорить усе це тому, що вона виходить заміж. І бозна-як приязнь її до цієї людини тут, поміж дерев, при світлі ліхтарів і місяця зросла за якихось півгодини. Вона інстинктивно поривалася до нього й думала про те, що він — людина дужа, справедлива, чесна і закохана в неї, в неї.

— Ви теж чекатимете на кохання?—запитала вона в нього. — Але ж тоді...

— Я не чекатиму.

— Чому ж то?

— Бо марно чекав би.

Чудрак проказав це твердо. Елена відчувала, що він кривить душею. Марно тому, що вона виходить заміж. А хіба вона повинна вийти заміж? Заручини — це тільки згода на контракт, як пояснив їй одного разу Чудрак, і вона запам'ятала це.

— Чому ж марно?

Вони вже давно йшли бічною алеєю. Але не помічали цього. Тут було темніше. Лише маленькі лампочки блимали серед листя дерев та кущів, кидаючи на стежку й траву білі відблиски. Пахощі капітанів посилюлися. Місяць лив своє світло на довгу смугу луки, що видніла віддалік, і сріблів листя молодих лип та стрункі стовбури беріз і осик. У мереживній облямівці простяглася над головою стрічка зоряного неба. Поблизу не було нікого.

Чудрак не відповів на Еленине запитання. Лише трохи згодом, ніби для того, аби тільки щось сказати, мовив байдуже:

— Бо я нещасливий.

— У коханні?

— Так. Тобто, коли б я вам сказав усе, панночко Елено... — тут голос йому затремтів. — Не годилося б мені про це казати... Але я скажу. Я вас кохаю. Кохаю. І кохатиму.

І замовк.

Елена ніяк не могла пригадати, що відповіла йому. Знає тільки, що його слова лунали для неї тією солодкою музикою, яку людина вбирає в себе усією душею, сприйнятливою, закоханою, усім своїм зором, затьмареним сльозами радості, усім своїм слухом, чуйним і сторожким. Ніби все в її серці перетворилося на звуки тієї солодкої музики, музики найлункішої, найщасливішої, найніжнішої, якої ніколи не забути за все коротке та бурхливе або ж тихе людське життя. Потім вони йшли додому, майже не розмовляючи. Чудрак потис її руку й пішов.

Тоді вона поклала собі, що не буде рабинею. Не вийде заміж. Чекатиме. Хай рік, півтора року — і Чудрак прийде. Дивна річ. Образ Чудрака від того вечора переслідував її повсюди, але вона не могла з ним зустрітись. Чудракове вузьке бліде обличчя, з бакенбардами й великим носом, з синіми проникливими очима зринало перед нею, і їй несила було відвернутися від нього. Вона часто виходила з дому, сподіваючись зустріти його. Ходила тротуаром і дивилася. Самі чужі обличчя. А вдома, коли приходив жених, як палко вона бажала, аби це був той, інший. Той ніколи не сказав би: "Голубонько моя, серденько моє". І не вклонився б так. Той просто пригорнув би її до себе, і вона відчула б його тепло, як тоді. Його руку гарячу, його мову схвильовану. А цей! Неначе лялька дерев'яна рухається. І завжди — сама тобі запобігливість. Треба однести пакуночок — він тут як уродився. Впаде хусточка — він ладен лоба собі розтрити, аби тільки ту хусточку підхопити. А не побачить, що вона ненавидить його, ненавидить, хоч і не може про це сказати...

Якось вона виходила з театру разом з батьками та женихом. У фойє юрмилися

люди. Усміхнені, веселі. На вустах — мелодія почутої оперетки. Дами— у світлих туалетах, шубках і шалях. Тут же чекали кучери, і швейцар у високих червоних чоботях, шинелі та волохатій смушковій шапці вигукував імена кучерів та номери екіпажів... Елена розглянулася довкола і одразу ж побачила знайомі сині проникливі очі. Очі сміялися. Висміювали. Елені сплутались у голові всі думки. Вона хотіла довести, що її висміюють даремно. То неправда, ніби її поневолено. Хай буде, що буде. Елена вивільнила свою руку з руки жениха і, всміхаючися, подала її Чудракові.

— Друже, куди ж це ви зникли? Вас ніде не видно.

— Справ багато...

— Та й у залі я вас не бачила.

— Зате я вас бачив, — засміявся він. — У першому акті ви нудилися, у другому спочатку шушукалися з матусею, а потім розглядали того багатого дипломата в першій ложі. Коли на кін вийшов Чинжит, ви дуже, дуже сміялися. Хіба не правда?

— Свята правда. А я вас не бачила.

— Навіщо вам я? Ви маєте на кого дивитися.

— Неправда. Я вас... — Вона осіклася й швидко стиха запитала: — Де я можу вас побачити? А що, як завтра у парку о десятій ранку? З богом! — І подала йому руку.

Потім ще раз озирнулася. Коли сідала в екіпаж — ще раз. Чудрак стояв при виході й дивився услід екіпажеві.

"Шкода дівчини. Вона для мене втрачена", — подумав він і сягнистим кроком пішов у тому напрямку, в якому помчав екіпаж.

Другого дня йшов дощ. Елена не могла прийти в парк. Чудрак це знав. Він навіть не пішов пересвідчитися.

Незабаром постало питання огласу. Жених квапився. Елена вчинила опір.

— Ні-ні, ще ні. Часу досить.

— То чого ж ти хочеш? — запитав батько.

— Я ще не хочу. Я не хочу, — сказала Елена майже гнівно і зашарілася. — Чому ви так квапитеся? Сподіваюся, ви, добродію, не заперечуватимете? — звернулася вона до жениха.

— Боронь боже! Як вам завгодно, — відповів той.

Одного разу, коли жених ішов від них, Елена не захотіла навіть проводити його. Залишилася біля накритого столу. Коли батьки повернулися, то побачили, як вона сидить, скулена, затуливши очі долонею. Довго не хотіла Елена забрати руку з очей. Зрештою її примусили. Очі в неї були повні сліз. Сльози текли з-під вій, котилися по щоках, зблискуючи на світлі, на якусь мить затримувалися над вустами і текли далі.

— Що тобі, дівчинко?

— Що тобі, Еленко?

— Дайте мені спокій. Спокій! — скрикнула вона. — Я не вийду заміж, не вийду! Я ненавиджу його! Хай він більше не приходить.

— Та як же це? Адже ви заручені.

— Я поверну йому обручку. Я не хочу.

— Що це тобі наверзлося на думку!

— Я ще не вийду заміж. Зо два роки.

— Дурниці, — пробуркотів батько, — знову якась романтика. Йди спати. Виспишся й зрозумієш, що це має статися. Не будеш ти вік дівувати. Два роки! За цей час ти вже будеш старою дівкою. А тоді довго чекатимеш з отим посагом, що ти маєш, — і він хряпнув дверима.

— Еленко, чуєш, схаменися, — почала мати. — Він же цілком порядна людина. Становище, чин. Чого ти комизисишся?

— Я не хочу, — протестувала дівчина, — я не вийду заміж.

Іншим разом на якійсь вечірці Елена весь час шукала очима Чудрака. Вона сіла поруч нього, і вони довго розмовляли. Потім Елена сказала йому, щоб він пішов до неосвітленого ванькира.

— Не можна, панночко, дивляться.

— Прошу вас! — благально глянула вона на нього.

— Гаразд. Але, мабуть, ви могли й тут сказати мені те, що хочете.

— Ні-ні. Я маю на думці скомпрометувати себе. Щоб він одступився. Щоб одступився. Щоб батьки не дошкуляли мені.

І вона торкнулася його руки. Рука її тремтіла од хвилювання, була холодна, як крига. Елена не могла сидіти далі. Серце їй стискав страх перед тим, що мало статися. Насправді вона ще не знала, як саме вчинить. Їй тільки хотілося бути на самоті з оцим бідним студентом, який, хоч і кохає її, проте намагається триматися холодно й відчужено. Досі вона не мала змоги спонукати його перейти міру ввічливості й такту. А хіба йому важко схопити й потиснути її пальці? Хіба важко нахилитися до її обличчя й шепнути щось гарне, жадане, ніжне, шепнути, що кохає її, що не покине її? Там, у тій темній кімнаті, він, може, зважиться й скаже. Погладить її коси. Візьме її руку до своєї.

Схвильована Елена підвелася й попростувала до ванькира. Чудрак пішов за нею не відразу.

"Просто неможливо, — міркував він, — яка ця Елена! Вона справді встругне щось таке, що кине на неї тінь. А я не можу вплутуватися, аби допомогти їй розв'язатися з женихом. Вона бореться проти рабства так, як мало хто бореться.

Тільки навіщо їй боротися, коли можна просто сказати: "Я ненавиджу тебе. Іди геть!" Через батьків? Ті побідкалися б трохи. Нарікали б на неї якийсь тиждень. Та й край. Через отой дурний перстень? Через обіцянку? Порушити обіцянку менший гріх, аніж брехати заради обіцянки. Ні-ні. Вона робить це заради батьків. Рабовласників. Які дивні люди є на світі..."

Отак поміркувавши, Чудрак пішов за Еленою. Від самісіньких дверей повернувся.

"Не піду. Навіщо це? Що я можу їй запропонувати? Чекати на мене півтора року? Та коли б то я тоді вже щось мав, але ж я й за півтора року буду такий самий злидар, як і зараз. Я дивитимуся на життя жадібними очима, готовий працювати. А як не буде роботи? Залишиться мені комірчина з єдиним віконцем та нефарбованим столом. На що я сподіваюся? На що сподівається вона? І вона майже така ж бідна, як і я. А тоді буде

ще бідніша..."

— Рабство! Рабство! — мовив він собі майже вголос. — Я дорікаю їй, що вона рабиня, а сам — раб. Не такий, як Елена, а проте раб. Раб іще мерзенніший. Раб страху перед життям, раб власного безвілля, раб грошей. Тьху!

Чудрак знову повернувся й поволі пішов до Елени.

Та чекала на нього нетерпляче.

— Чому так забарилися?— спитала Елена й подала йому руку. Рука була вже тепла, але тремтіла в його пальцях. Він підніс її руку до вуст. Вона дозволила.

— Елено, — почав він, — навіщо ви це робите? Поверніться.

— Я повернуся, але спершу хочу вам дещо... Сідайте, прошу вас. Осюди, в крісло. Ось у це.

В кімнаті була напівтемрява. Крізь прочинені двері падав на килим промінь світла і трошки освітлював кімнату. Знадвору, крізь вікно, мляво блимали два ліхтарі, що висіли над стайнею, десь далеко на подвір'ї. У вітальні грали на роялі старовинний німецький вальс: "Du, du, du nur allein"[1]. Хтось наспівував. І ще було чути, ніби хтось танцював, навмисно голосно шаркаючи ногами. Подеколи долинав дзенькіт келихів із сусідньої кімнати, де пили й курили.

— Там уже танцюють, — машинально завважила Елена.

— Так.

Вони замовкли, але за хвилину Елена знову взяла його за руку.

— Прошу вас, — мовила вона м'яко, — ви кохаєте мене?

— Я казав вам. Адже ви знаєте.

— А чи одружилися б ви зі мною? — швидко заговорила вона. — Я вас кохала б. Я була б доброю дружиною. Завжди і в усьому слухняною, тихою, люблячою. Завжди і в усьому...

Сльози не дали їй говорити.

Чудрак не міг опанувати себе. Він обійняв її голову. Незграбно, грубо притулився обличчям до її палаючих щік і, гладячи рукою її коси, шептав у безтямі:

— Тільки вас... тільки вас єдину, панночко Елено... Хіба можна не кохати вас?.. Завжди... Довіку... Не плачте... Тільки вас...

І серце йому завмирало від радості, досі ще не знаної. Очі заплющувалися. Голос слабшав. Уся сила прилинула до рук. Схопити б оцю нещасну дівчину в обійми, й ніколи не відпускати, й тримати вічно — природною, великою силою кохання...

На вулиці стало темно. Ліхтарі опущено й згашено. Золотий ланцюг вогнів зник. Гомін на перехресті ущух, і тільки коли-не-коли з гуркотом проїздили поодинокі екіпажі. Здалеку, десь ізнизу, долинали гудіння контрабаса і подеколи дзенькіт трамвая. Іноді чулося якесь гримотіння, посвист і квапливі кроки. Елена дивилася у вікно, але нічого не бачила й не чула. Їй було тільки сумно. Сумно, що має обручку, що виходить заміж за ненависну людину. Той, кого вона кохає... Боже! Важко щось вигадати. Студент. Ще півтора року. Порушити обіцянку, розірвати заручини... Батьки... Товар... Рабство... Хіба вона може зруйнувати все? Хіба вона може мати

власну волю? Чого хоче ця гарна річ у батьківському домі?.. Гай-гай, життя мерзенне, звичаї погані, а того, хто хоче бути добрим, зводять зі світу...

Так, Елена вийшла заміж. Не знаю, але кажуть, ніби вона навіть щаслива з чоловіком і що вони кохають одне одного.

Примітки:

[1] "Ти, ти, тільки лиш ти..." (Нім.)